

238; Rohat Alakom, *Eski İstanbul Kürtleri (1453-1925)*, İstanbul 1998, s. 93-94; Malmisanij, *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi*, İstanbul 1999, s. 76, 85, 101; Sabâh Nûrî el-Merzûk, *Mu'cemû'l-mü'ellifin ve'l-küttâbi'l-İrâkıyyûn: 1970-2000*, Bağdad 2002, VII, 97; Bâbâ Merdûh Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd*, Tahran 1382 hş., II, 316-317; M. T. O'Shea, *Trapped Between The Map and Reality: Geography and Perceptions of Kurdistan*, New York-London 2004, s. 58, 143, 149-150, 185, 191; Amir Hassanpour, *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil: 1918-1985* (trc. İbrahim Bingöl – Cemil Gündoğan), İstanbul 2005, s. 205-209, 258-259, 448, 450-451, 453, 485, 486, 543, 545; M. Ali Suveyrekî, *Mu'cemû a'lâmi'l-Kürd*, Süleymaniye 2006, s. 583-586; Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşî, *İkdu'l-cevher fi 'ulemâ'i'r-rub'i'l-evvel mine'l-karni'l-hâmis 'aşer*, Beyrut 1427/2006, II, 1062-1063; Wadie Jwaideh, *Kurdish National Movement: Its Origins and Development*, New York 2006, s. 125, 319, 393; Nevin Güngör Reşan, *Kürt Ünlüleri*, İstanbul 2008, s. 96; Mohammad A. Tarbush, *The Role of the Military in Politics: A Case Study of Iraq to 1941*, New York 2010, s. 46, 50, 196, 242; O. Bengio, *The Kurds of Iraq: Building a State Within a State*, Boulder 2012, s. 8, 17, 20; Kadri Yıldırım, *Asker, Diplomat, Düşünür, Siyasetçi, Ressam, Şair ve Tarihçi Muhammed Emin Zeki Bey (Kürt Tarihi [sy. 9, İstanbul 2013] dergisinin eki)*; Thomas Bois, "Coup d'oeil sur la littérature Kurde", *el-Meşrik*, XLIX/2, Beyrut 1955, s. 217-218; a.mlf., "Kurds, Kurdistan (Folklore and Literature)", *EP* (İng.), V, 483; Zeyn en-Nakşibendî, "Muhammed Emin Zekî: el-'Askerî ve'l-mü'errifî ve'l-vezîrî'l-Kürdî", *İrâkıyyûn min zemeni'l-tevehhûc (mülhaku cerîdeti'l-Medâ)*, VIII/2072, Bağdad 2011, s. 1-5, 9; Cevâd Kâzım el-Beydânî, "Muhammed Emin Zekî: Menhecühû fi kitâbeti't-târîh", a.e., s. 6-7; "Muhammed Emin Zekî: Sîretün 'atîre ve târîhin nâsîd", a.e. (Mîr Basrî'nin A'lâmü'l-Kürdî adlı eserinden naklen), s. 8-9; İbrâhim Halîl Ârif, "Muhammed Emin Zekî (1880-1945) ve'r-riyâde fi'l-ihitâmâm bi't-târîhi'l-Kürdî", a.e., s. 10-11; İbrâhim Bâcâden, "Amîdü't-târîhi'l-Kürdî Muhammed Emin Zekî", a.e., s. 12-13; Hilâl Nâcî, "Zekî Bek, Muhammed Emin", *Mu.AU*, XI, 231-235; Cevdet Hüşyâr, "el-Müsteşrik Filâdimîr Mînürskî ve'l-mü'errifîhüne'l-Kürd", <http://gulbihar.yoo7.com/t4-topic> (17.06.2015).

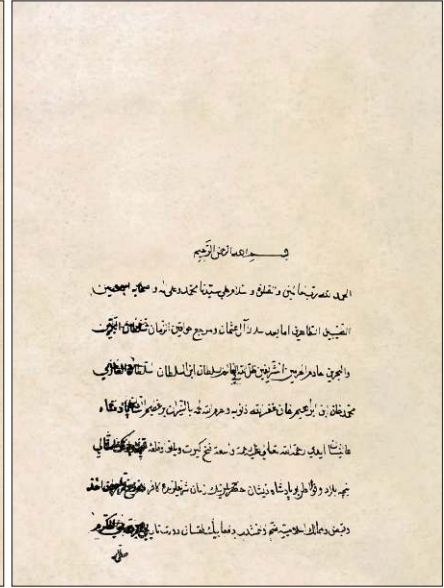
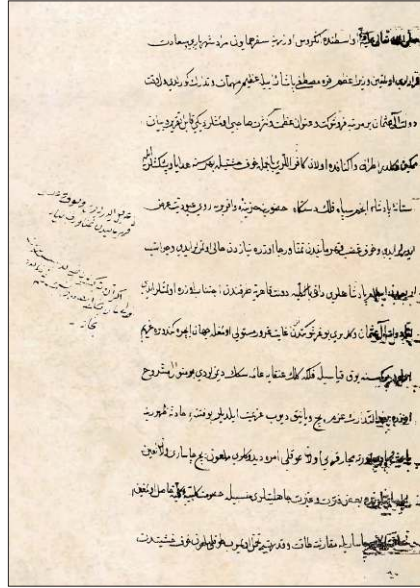
AHMET ÖZEL

MEHMED GİRAY

(ö. 1142/1730 civarı)

Osmanlı tarihçisi.

1683-1684 yıllarında Kırım hanlığı yapan II. Hacı Giray'ın oğlu olabileceği yönündeki iddialar yanlıştır. Babası kendisinin de eserinde belirttiği üzere Mübârek Giray'dır ve Mübârek Giray'ın da 1608-1610 arasında Kırım hanlığı yapan Selâmet Giray'ın oğlu olması kuvvetle muhtemeldir. Hayatına dair bilgiler daha çok kendi eserine dayanır. Bu eserinden hareketle aldığı eğitime dair bazı bilgiler yazdıkları yedi Türkçe beytin bulunması, âyet ve hadisleri etkili

Tarih-i Mehmed Giray'ın ilk iki sayfası (Österreichische Nationalbibliothek, H. O., nr. 1080)

biçimde kullanması, İbn Kesir'in *Târîh*'inden, Sa'dî-yi Şîrâzî'nin *Bostân*'ından ve Nizâmî'nin Farsça beyitlerinden alıntılar yapması onun iyi bir öğrenim gördüğüne işaret eder. Mehmed Giray'ın Kırım Hanı Saâdet Giray'ın maiyetinde Salankamen savaşına katıldığı (1691) ve han tarafından asker içindeki şikâyetlerle ilgilenmek üzere görevlendirildiği bilinmektedir. Bu sefer sırasında Nogay birlikleri arasında bazı huzursuzluklar yaşanmış ve Kırım birlikleri şikâyetlerini hana iletmek için onu temsilci seçmişti. Ancak Mehmed Giray, Hazinedarbaşı Ali Ağa'nın engellemeleri yüzünden bu şikâyetleri Saâdet Giray'a iletemedi, ardından da Tatar birlikleri hanı savaş alanında yalnız bırakıp Kırım'a döndü.

Mehmed Giray, II. Mustafa'nın 1695'te birinci Avusturya seferine çıkmak üzere hazırlık yaptığı günlerde padişaha kendisinde bulunan Hz. Peygamber'e ait bir mührü takdim etti. Beş günlük incelemeden sonra teşrifat defterlerinde mührün süreti bulundu, bunun üzerine Mehmed Giray'a 72 eşrefi altın verildi. Ayrıca 5000 akçe olan geliri Niğbolu avârız ve bedel-i nüzulünden karşılanmak üzere 46.000 akçeye çıkarıldı. 1696'da 90.000, 1697'de 110.000, 1699'da ise İstanbul kahve rüsumundan 77.600 akçe tahsisat verildi. Kendisinin bu sırada Yanbolu'da ikamet ettiği anlaşılmaktadır. 1699'da Mehmed Giray kardeşleriyle birlikte amcası Bahadır

Giray'ı, babalarıyla müşterek hasları olan Niğbolu ve Silistre timar gelirlerini ucuzla satarak kendilerini zarara soktuğu gerekçesiyle Bâbî'ale'ye şikâyet etti ve zararlarının giderilmesini istedi. Kendi eserinde, 1702'de nikris hastalığı yüzünden hanlıktan ayrılan ve havası iyi geldiği için Kuşpınar köyünde ikamet eden I. Selim Giray'ı ziyaret ettiğine dair bilgiler yer almaktadır. Mehmed Giray'ın 1703'ten sonraki hayatına dair bir kayıt yoktur, ancak 1729'da hayatta olduğu kesindir. Zira bir belgeye göre, 1706'da Gelibolu livâsı Malkara kazasından kendisine kaydı hayat şartıyla kardeşi Hüsam Giray'la birlikte gelir tahsis edildi. Bu gelire alâkalı kayıtlar 1728 yılına kadar takip edilebilmektedir. Mehmed Giray'la ilgili son kayıt ise 1729 yılına aittir.

Mehmed Giray'ın tesbit edilen tek eseri kendi adıyla anılan *Târîh*'idir ve 1094-1115 (1682-1703) yılları arasında Kırım'da ve Osmanlı coğrafyasında meydana gelen olayları içerir. Tarihin yegâne nüshası Viyana'dadır (Österreichische Nationalbibliothek, H. O., nr. 1080). 124 varaklık bu nüshanın müellif nüshası olması kuvvetle muhtemeldir. Mehmed Giray, tarihinin girişinde önce daha ayrıntılı başka bir eser kaleme aldığını, ancak Kırım hanlarından Safâ Giray (ö. 1703) aleyhinde bazı ifadeler kullandığı için kitaba ek konulduğunu, bu sebeple ye di ayda daha muhtasar olan bu eseri hazırladığını belirtmiştir. Osmanlı hânedanını ve bilhassa IV. Mehmed'i öven ifadelerle

başlayan eserde müellif II. Viyana Seferi öncesi Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu kısaca anlatmış, savaşa nasıl gendiğini belirtmiş ve ardından asıl hadiseleri nakletmeye geçmiştir. Mehmed Giray, bu seferdeki yenilginin gerçek sorumlusu olarak Vezîriâzam Kara Mustafa Paşa'yı göstermiştir. Eserde Kırım hanlığı yapan Murad Giray, II. Hacı Giray, I. Selim Giray, II. Saâdet Giray, Safâ Giray ve II. Devlet Giray'ın hanlık dönemlerindeki olaylara da yer verilmiş, bu dönemde Kırım'da meydana gelen iç karışıklıklar üzerinde durulmuştur. Ayrıca Ruslar'ın 1689'da Ur Kalesi'ni, 1695'te Doğan Kalesi ile Azak'ı kuşatması ve cereyan eden askerî mücadeleler ayrıntılı biçimde kaydedilmiştir. Mehmed Giray, Karlofça Antlaşması'nın Kırım'a etkisine dair önemli tesbitlerde de bulunur ve devletin o sıradaki durumu hakkında da bilgiler verir. 1687'de II. Süleyman'ın cülüsünde İstanbul'da zorbaların estirdiği terör üzerine halkın zorbaları ortadan kaldırması, yine bu dönemde sırf bakırdan darbedilen paranın piyasayı olumsuz etkilemesi, iflâs eden esnafın durumu ve Kürt beylerinden Bebe Süleyman'ın Osmanlılar ile Safevî Devleti arasında yol açtığı kriz geniş bir şekilde nakledilmiştir.

Öte yandan eserde Osmanlı Devleti'nin ve Kırım Hanlığı'nın sefer organizasyonuna dair önemli bilgiler yer alır. II. Viyana Kuşatması, 1689 Rus seferi, 1690'da Şehirköy, Niş, Semendire ve Belgrad kalelerinin fethi, 1691 Salankamen savaşı, 1692'de Varad'ın Avusturya tarafından alınması, 1693'te Belgrad'ın muhasaradan kurtarılması, 1694 Varadin seferi, II. Mustafa'nın 1695 ve 1696 Avusturya seferleri, 1695'te Rusya ve Venedik ile yapılan mücadelelerle Zenta hezimetini burada ele alınmıştır. Mehmed Giray, Kırım hanları ve Osmanlı padişahlarının yanı sıra sadrazamlardan Amcazâde Hüseyin Paşa ve Daltaban Mustafa Paşa'nın hayat hikâyelerini ve icraatlarını da anlatmış, Mezemorta Hüseyin Paşa ile Niyâzî-yi Mısırî ve bazı garip astronomi olaylarıyla Kırım'ın Osmanlı hâkimiyetine girişi hakkında da mâlûmat vermiş, Osmanlı Devleti'nin zayıflama sebeplerine dair tesbitlerde bulunmuştur. 1703'te meydana gelen Edirne Vak'ası'nın ortaya çıkış sebeplerini, gelişmesini ve II. Mustafa'nın hal'inden sonra III. Ahmed'in cülüsünü, özellikle de Şeyhülislâm Seyyid Fezzullah Efendi ile oğullarının âkıbetini nakletmiştir. Eser 1115 Recebinde (Kasım 1703) sona erer. Uğur Demir tarihin edisyon kritiğini yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır (*Tarih-i*

Mehmed Giray [1094-1115/1682-1703]: Değerlendirme-Çeviri-Metin, 2006, MÜ Türiyat Araştırmaları Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MAD, nr. 8984, s. 22, 44, 68, 97, 129, 161, 193, 210, 223, 255, 288; BA, İE.Hariciye, nr. 295, 463, 560, 576, 601, 622, 664, 695, 848, 1132, 1157, 1167, 1178, 1186, 1265, 1269; BA, C.MTZ, nr. 769; Flügel, *Handschriften*, s. 277-278; V. D. Smirnov, *Krimskoe Hanstvo pot Verhovenstvom Otomanskoe Porti do Naçala XVIII Veka*, Petersburg 1887, s. XVI; Babinger (Üçök), s. 259-260; Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul 2012, s. 84; Halil İnalık, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tâbîliğine Girmesi ve Ahidnâme Me-selesi", *TTK Belleten*, VIII/30 (1944), s. 185-229; M. Köhbach, "Der Tarih-i Mehemed Giray-eine osmanische Quelle zur Belagerung Wiens durch die Türken im Jahre 1683", *Studia Austro-Polonica*, III, Warszawa-Kraków 1983, s. 137-164; a.mf., "Mehmed Girây", *EP* (İng.), VI, 989.

 UĞUR DEMİR

MEHMED KÂNÎ PAŞA

(1805-1885)

Osmanlı devlet adamı.

Kuzeybatı Kafkasya'da Anapa ya da Penza şehrinde doğdu. Hayatının ilk yılları hakkında fazla bilgi yoktur. Memleketinde ilk eğitimini aldıktan sonra muhtemelen yüksek öğrenim için gittiği İstanbul'da bir müddet Fransız mektebine devam etti. Ardından Mısır'a geçerek askerî eğitim gördükten sonra İstanbul'a döndü. Bâbâli'de Rusça tercümanı olarak işe başladı. 12 Ekim 1851'de Tırhala mutasarrıflığına tayin edildi; 5 Kasım'da mîrimîranlık rütbesi verildi. Tırhala mutasarrıflığı isyanların başladığı döneme rastladı ve meşakkatli geçti. Kânî Paşa'nın bu görevi sırasında yaptığı en önemli işlerden biri Tırhala'ya bağlı Bülbülce adasına yerleşen eşkıyanın bertaraf edilmesidir. Daha sonraki yıllarda kaymakamlık ve valilik yaptığı Aydın, Bosna, Selânik gibi yerlerde de eşkıyalık hareketleriyle uğraştı. Kânî Paşa'nın Tırhala mutasarrıflığı yaklaşık bir yıl sürdü. Tırhala'da iken ailesini getirmek üzere Mısır'a gitmek istemesi orada iken evlenmiş olmasına bağlanabilir. Kânî Paşa'nın torunu Mehmed Vahid hakkında yapılan bir çalışmada ailenin Mısır'da bir hayli emlak ve vakıflarının bulunduğu, dolayısıyla Kânî Paşa'nın Mısır'ın zengin ailelerinden birinin kızı ile evlenmiş olduğu ileri sürülmektedir.

Tırhala'dan İstanbul'a dönen Kânî Paşa 13 Mayıs 1853'te Maliye Hazinesi Tahsilât Komisyonu reisliğine getirildi, böylece devletin malî sistemi hakkında ilk dene-

yimini kazandı. Ardından, kısa bir süre önce kurulmuş olan Şirket-i Hayriyye'nin vapurlar komisyonunda görev yaptı. Kırım muharebesi esnasında 1272'de (1855-56) Masârif-i Harbiyye Komisyonu ve Meclis-i Muhâsebe-i Mâliyye reisliğine, ardından Kıbrıs mutasarrıflığına, 1857-1859 yıllarında Bosna, Selânik ve Üsküp valiliklerine tayin edildi. Bu arada Dersaadet Emtia Gümrüğü müdürlüğüne getirildi ve gümrüklerin düzene sokulmasında önemli görevler ifa etti. Daha sonra Maliye nâzırı (1864-1865), Şûrâ-yı Devlet üyeliğinden ilk defa Defterhâne nâzırı (1871), Nâfia (1873) ve Maliye (1878-1879) nâzırı, Meclis-i A'yân âzalığı gibi görevlerde bulundu. Vefatında Merkezefendi Mezarlığı'na defnedildi.

Osmanlı Devleti tarafından birinci, ikinci ve üçüncü dereceden Mecîdi ve birinci dereceden Osmânî nişanlarıyla, Fransa, Rusya, Avusturya, İtalya, Prusya, İsveç ve Norveç tarafından da çeşitli nişan ve madalyalarla ödüllendirilen Kânî Paşa'nın Rusça, Arapça, İtalyanca ve Fransızca bildiği kaynaklarda zikredilir. Yine kaynaklarda doğru, iffetli, zeki ve eli sıkı bir kişi diye nitelendirilir. Gümrüklerin muâmelâtını tanzim edip gelirini arttırdığına vurgu yapılır. Padişahın özel hazinesinin idaresine memur edilmesi güvenilirliğine işaret eder. Sultan Abdülaziz'e Avrupa'dan borç aldığı zaman, "Biraz daha fazla borç alınsın da İstanbul'dan Batum'a kadar demiryolu inşa edilsin, para saray duvarlarına harcanmasın" dediye de sözünü dinlemediği rivayet edilir. Fransızca'dan askerlikle ilgili bazı tercümeleri vardır. Kânî Paşa'nın Hafize Hanım'la olan evliliğinden Meryem Şerife, Gülsüm, Fâtıma Şâdiye, Ahmed Rifat ve Ali Muhyî adlarında beş çocuğu, ilk eşinin 1874'te vefatından sonra evlendiği Zühre Hanım'dan da Münire, İsmail Hakkı ve Mehmed İhsan adlı üç çocuğu olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, A. DVN., nr. 113/61, 135/75; BA, A. MKT. MHM., nr. 47/68, 165/96, 213/13, 335/6, 469/21; BA, Y.A.HUS., nr. 180/76; *Sicill-i Osmânî*, I, 306-307; IV, 74-75; Mehmet Zeki Pakalın, *Tanzimat Maliye Nazırları*, İstanbul, ts. (Kanaat Kitabevi), II, 66-96; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, III, 1475-1478; Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricalı (1839-1922)*, İstanbul 1999, tür.yer.; Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, Ankara 2010, s. 407-408, 447; Abdürreşid İbrahim, "Türkiye'de Tatarlar", *Bayânülhak*, sy. 791, Kazan 26 Mayıs 1911, s. 3; Abdülhamit Kırmızı, "Tanzimattan Cumhuriyete Maliye Nazırları (1838-1922)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1, İstanbul 2003, s. 97-114.

 İSMAİL TÜRKÖĞLÜ